

ПОЛІТИЧНА РІВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ

POLITICAL EQUALITY IN THE CONTEXT OF DIRECT DEMOCRACY

Камрані Салех,

*аспірант кафедри державного управління
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті автором досліджено особливості політичної участі громадян у прямій демократії, проаналізовано аспект політичної рівності в межах безпосередньої демократії з урахуванням різного соціально-економічного статусу публічних акторів. Мета статті полягає у системному аналізі переваг та недоліків прямої демократії під призмою політичної рівності громадян, систематизації аргументаційної бази, як прихильників, так і опонентів застосування інструментів безпосередньої демократії в реальних політичних системах. У ході наукового пошуку використовувалися системний, структурно-функціональний, бібліографічний та порівняльний методи. У науковій політичній думці виявлено два протилежні підходи до розуміння питання політичної рівності в контексті прямої демократії. Прихильники останньої обґрунтовують її переваги і зазначають, що безпосередня участь населення у політичних процесах сприятиме підвищенню політичної освіченості громадян, особливо тих, що не вирізняються високим соціально-економічним статусом. Окрім цього, пряма демократія може стати джерелом соціально-політичної зацікавленості та ефективності. Натомість опоненти прямої демократії доводять, що її популяризація матиме ефектом зменшення демократії як такої через превалювання позицій більш освічених та заможних громадян, відповідно, аспект політичної рівності буде нівельовано. Обидва табори науковців наводять як теоретичні, так і емпіричні аргументи, проте останні потребують більшого чисельного охоплення. Відповідно, подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані в бік розширення емпіричних аргументів на користь кожної з висвітлених позицій, а також уніфікації українського досвіду застосування інструментів прямої демократії та їхнього впливу на демократичність політичних процесів, рівень політичної культури та освіти населення.

Ключові слова: політична участь, політична освіта, безпосередня демократія, представницька демократія, політична рівність.

In the article the author researches the features of political participation of citizens in direct democracy, analyzes the aspect of political equality within direct democracy, taking into account the different socio-economic status of public actors. The purpose of the article is to analyze systematically the advantages and disadvantages of direct democracy under the prism of political equality of citizens, systematization of the argument base, both supporters and opponents of the use of direct democracy in real political systems. Systematic, structural-functional, bibliographic and comparative methods were used in the scientific research. Two opposite approaches to understanding the issue of political equality in the context of direct democracy have been identified in scientific political thought. Proponents of the latter justify its advantages and note that the direct participation of the population in political processes will increase the political education of citizens, especially those who do not have a high socio-economic status. In addition, direct democracy can be a source of socio-political interest and efficiency. Instead, opponents of direct democracy argue that its promotion will have the effect of reducing democracy as such due to the prevalence of more educated and wealthy citizens, respectively, the aspect of political equality will be leveled. Both camps of scientists provide both theoretical and empirical arguments, but the latter needs more coverage. Accordingly, further scientific research may be aimed at expanding the empirical arguments in favor of each of the highlighted positions, as well as unifying the Ukrainian experience of using the tools of direct democracy and their impact on democratic political processes, political culture and education.

Key words: political participation, political education, direct democracy, representative democracy, political equality.

Постановка проблеми. Упровадження та поширення прямих демократичних інструментів наразі користується зростаючим інтересом та ентузіазмом як у публічних, так і в наукових дискусіях. Дедалі виявляється все більше позитивних непрямих наслідків їх застосування для громадян: пряма демократія сприяє зростанню політичної участі [3], поширенню політичних знань [10], ефективності [2], соціальної зацікавленості [1] і, власне, щастю громадян [5]. Саме тому прямі демократичні інституції часто сприймаються перспективним засобом проти демократичного та політичного «нездужання» [6]. Водночас ці позитивні висновки енергійно оскаржуються і частково спростовуються низкою скептиків [4; 14].

Відповідно, виразна суперечка між прихильниками та опонентами прямої демократичної участі лишає питання відкритим та остаточно не перевіреним [11]. Зокрема, потребує прояснення такий аспект: якщо серед загального електорату превалює доля голосів добре освічених виборців із високими доходами та престижною професією, чи загрожує у цьому випадку пряма демократія політичній рівності та справедливості?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських дослідників представлено чимало науковців, які вивчають особливості прямої демократії, її переваги та недоліки, провадять компаративні розвідки безпосередньої та представницької моделей, зокрема В. Величко, В. Даниленко, К. Манулова, І. Овчар, І. Харченко тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Однак аспект політичної рівності в контексті прямої демократії, а також вплив на політичну участь громадян їхнього соціально-економічного статусу лишається недостатньо висвітленим.

Саме тому мета статті полягає у системному аналізі переваг та недоліків прямої демократії під призмою політичної рівності громадян, систематизації аргументаційної бази, як прихильників, так і опонентів застосування інструментів безпосередньої демократії в реальних політичних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міркування про те, що соціально-економічний статус є вирішальним чинником, що визначає політичну участь, і те, як він пом'якшується контекстом, є основною темою роботи з питань політичної участі та рівності С. Верби, Н. Ні та Дж. Кіма [17]. Насправді, вплив соціально-економічного статусу на участь є дуже послідовним і потужним поясненням участі в емпіричному плані і виникає з монотонною регулярністю [12]. Оскільки громадяни в прямих демократіях вирішують питання безпосередньо і без пом'якшення представницької системи, політична рівність електорату ще більше актуалізується [11]. Само собою зрозуміло, що якщо пряма демократія дійсно посилює ефект соціально-економічного статусу, це буде суперечити самій ідеї демократії, народовладдю. Відповідно, законність прямої демократії опинилася б під питанням. Демократичний процес був би більш прямим, але менш демократичним.

Однак прихильники прямої демократії використовують «виховний ефект», спрямований на громадян [15]. У цьому сенсі прямі демократичні інституції мають виховувати, насамперед, громадян із нижчим соціально-економічним статусом. Іншими словами, пряма демократія повинна пом'якшити соціальну упередженість електорату.

Науковий підхід до питання, збільшується чи зменшується вплив соціально-економічного статусу в межах прямої демократії на політичну участь, вимагає емпіричних підстав оцінювання. Попри те, що загальноосвітній ефект прямої демократії на участь добре вивчений, докази щодо модеруючого ефекту є майже дефіцитними. Зазвичай соціально-економічний статус має значення для участі в голосуванні. Окремі дослідники повідомляють про значний розрив в участі (25% та 37%), відповідно, між найменш та найбільш освіченими громадянами [8]. Аналізуючи дані про понад 200 голосів виборців у Швейцарії, Х. Кріезі приходиться до висновку, що «найменш компетентні та найменш зацікавлені, як правило, беруть участь найменше у прямих демократичних рішеннях» [7, с. 133]. Проте ці результати не вирішують, чи упередженість щодо соціально-економічного

статусу в електораті насправді більша або менша в контексті прямої демократії.

Лише два наукові дослідження беруть до уваги це порівняння. У першому емпіричному аналізі такого роду Д. Маглебі вважає, що менш освічені виборці з низьким рівнем доходу частіше «падають» у голосуванні за пропозиції у виборчих бюлетенях. Коли вони приходять у день виборів і голосують за партії та кандидатів, вони все ще мають менше шансів проголосувати за пропозиції, і соціальна упередженість ще більше зростає [9].

К. Толберт, Д. Боуен та Т. Доноуан, з іншого боку, аналізують взаємодію витрат на освіту й ініціативи та повідомляють, що мобілізуючий ефект суттєвих прямих демократичних змагань стосується особливо низькоосвічених громадян. Тим не менше, практично немає жодного дослідження, яке б розглядало ці суперечливі позиції та систематично аналізувало б ефект прямої демократії [16].

Політичну участь можна визначити як дію звичайних громадян, спрямовану на вплив на певний політичний результат, що очевидно, лежить в основі демократії. У цьому сенсі правління людей неможливе без участі людей. Тому не дивно, що багато дослідників і практиків бояться широкого падіння участі. Як зазначає П. Норріс, «традиційна мудрість свідчить про те, що наприкінці ХХ століття багато постіндустріальних суспільств пережили припливну хвилю відходу громадян від традиційних каналів політичної участі» [13, с. 3]. По суті, дослідження політичної участі є серцем політології. Відповідно, політологи кинули виклик загальноприйнятій мудрості як із нормативної, так і з емпіричної точок зору.

У нормативному плані прихильники учасницької моделі демократії справді погоджуються з тим, що максимізація участі бажана не лише для забезпечення законності політичної системи, але й для розподілу вигод відповідно до потреб населення. Більше того, прихильники прямої демократії стверджують, що активна участь у демократичному процесі дозволяє громадянам рости і пізнавати громадянські чесноти.

У реалістичній концепції демократії максимальна участь навіть розглядається як потенційно небезпечна. З емпіричної точки зору, політологи припускають, що зменшення участі в сучасних суспільствах не обов'язково означає політичне розчарування і зменшення законності. Теорія нормалізації, скоріше, передбачає, що громадяни в стабільних демократичних країнах все більше утримуються, оскільки вони відносно задоволені процесом і результатами навіть без їхньої участі.

П. Норріс пропонує переконливі докази, які заважають загальноприйнятій мудрості занепаду громадян. Отже, якщо учасники складаються з репрезентативної вибірки населення в цілому, а не участь є результатом добровільного та свідомого

рішення, то низька явка та утримання від голосування не обов'язково є проблемою. Але якщо соціальна упередженість перетворюється на політичну нерівність і в політичному процесі систематично надається перевага соціально привілейованим громадянам над громадянами з нижчим соціально-економічним статусом шляхом вибіркової заборони останнім брати участь, ми повинні бути стурбовані легітимністю демократичної системи та її обіцянками бути керованою людьми [13].

За презумпцією ті, хто виключений з участі, не зможуть захистити власні інтереси і, отже, будуть отримувати менш сприятливий режим із боку уряду, будь-яка система, яка заперечує рівні права на участь, порушує фундаментальний принцип демократії. Очевидно, що ця упередженість стане ще більш проблематичною в прямих демократіях, де «уряд» складається із самого електорату, а неучасники приймають потенційно невідповідні рішення без посередництва представників.

Висновок про те, що індивідуальна політична участь справді визначається освітою, доходами та професією, був одним із найперших, і з тих пір є одним із найбільш послідовних і найкраще задокументованих в емпіричних політичних дослідженнях. Перманентно в багатьох дослідженнях у різних країнах та моментах часу модель соціально-економічного статусу підтверджується так часто, що вона здобула собі попередню стандартну модель участі. Але наскільки потужною є ця модель емпірично, настільки ж слабо вона теоретично пояснює участь.

Власне кажучи, не вважається, що соціально-економічний статус викликає участь негайно, але поступово формує орієнтації та установки, які, у свою чергу, є необхідними умовами актів участі. Основним обґрунтуванням є те, що громадяни вищого рівня соціально-економічного статусу виявляють певне ставлення та поведінку, що робить їх більш схильними до участі. Вони включають, наприклад, більший політичний інтерес, знання, обізнаність та ефективність, більший вплив на політичну комунікацію та взаємодію з співгромадянами, а також більші ресурси та громадянські навички [17]. Такі навички та орієнтація є життєво необхідними для оволодіння актом політичної участі. Це означає, що чим більш вибагливими є акти участі, тим важливішим стає соціально-економічний статус.

Таким чином, модель соціально-економічного статусу тісно пов'язана з теоріями розшарування із соціології, які стверджують невід'ємний зв'язок між соціальним, політичним та правлячим класом. Разом вони поділяють ідею про те, що сучасні суспільства розділені за класовою та статусною ієрархіями і що ці ієрархії домінують у політичному процесі. Незважаючи на прогрес інших моделей у теоретичному поясненні участі, модель

соціально-економічного статусу, таким чином, все ще викликає найбільшу небезпеку для політичної рівності. З огляду на цей нормативний виклик дискусія щодо запровадження та поширення прямих демократичних інструментів стає ще більш захоплюючою. І саме на цьому тлі виникає питання, як це упередження поширюється на прямі демократії. Чи спрямовані демократичні інституції ще більше викривляють участь і, таким чином, як побоюються скептики, розшаровують електорат із точки зору соціально-економічного статусу? Або вони пом'якшують соціальну упередженість і тим самим, як сподіваються прихильники, сприяють політичній рівності? Розглянемо обидві групи аргументів по черзі.

Опоненти безпосередньої демократичної участі побоюються того, що вплив соціально-економічного статусу позначиться на голосуванні. Це розуміння, переважно, базується на одному теоретичному та одному емпіричному аргументі. Теоретичний аргумент випливає з того, що народні голосування часто характеризуються більш складними питаннями. Громадяни в суто представницьких системах просто вирішують, за яку партію чи кандидата голосувати, і мають під рукою різні евристики та підказки. Розглядати переваги партії чи кандидата та відповідно голосувати – порівняно просто. Однак у прямих демократіях питання народних голосувань можуть варіюватися від складної фінансової політики чи інфраструктурних проектів до моральної політики чи європейської інтеграції. Тут переваги та рішення не настільки очевидні. Насправді, для розуміння таких складних питань і вироблення переваги щодо найбільш вигідних рішень потрібні значні ресурси. Таким чином, участь у народних голосуваннях є набагато більш вимогливою, ніж у виборах. Із вищезазначеної аргументації моделі соціально-економічного статусу випливає, що його значення має зростати в контексті прямої демократії. Зіткнувшись із прямими демократичними виборами, громадяни вищого рівня все ще здатні освоїти акт участі, тоді як громадяни нижчого рівня, швидше за все, сприйматимуть їх надмірними через складність. Це також можна доповнити теорією раціонального вибору. Власне, висновок цього напряму міркувань такий: чим пряміший демократичний контекст, тим вищий вплив соціально-економічного статусу на політичну участь.

Прихильники прямої демократії, з іншого боку, посилаються на виховний потенціал участі. На їхню думку, «прямі форми демократії можуть стимулювати участь, активізуючи у громадян почуття громадянського обов'язку та політичної дієздатності» [15, с. 33]. Особливо навичкам та орієнтаціям, яких не вистачає громадянам нижчого рівня за моделлю соціально-економічного статусу, можна навчитися через прямі демократичні

інститути. «Пряма демократія також дала обіцянку про тип освіти, якого немає в книзі чи класі, – навчання демократичному громадянству» [4, с. 540].

Аргументація прихильників має як теоретичну, так і емпіричну сторони. У теоретичному плані новий інституціоналізм може дати перспективу, в якій інституції здійснюють виховний вплив на громадянина. Формуючи уподобання та стимулюючи, ці інституції можуть впливати на ставлення та поведінкові моделі людей.

Крім того, громадяни у прямих демократіях постійно залучені до політичних кампаній. Таким чином, вони навряд чи можуть уникнути політичної інформації, представленої в рекламі, засобах масової інформації чи офіційних брошурах, що їм надсилаються. Оскільки політичні теми часто (і не лише під час виборчого сезону) значаться в порядку денному, політика також частіше зустрічається як предмет розмов із родиною, друзями та колегами. Таким чином, прямі демократичні кампанії дійсно можуть

сприяти розвитку політичної поінформованості та інтересів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене у статті наукове дослідження свідчить про наявність двох протилежних підходів до розуміння питання політичної рівності в контексті прямої демократії. Прихильники останньої обґрунтовують її переваги і зазначають, що безпосередня участь населення в політичних процесах сприятиме підвищенню політичної освіченості громадян, особливо тих, що не вирізняються високим соціально-економічним статусом. Натомість опоненти прямої демократії доводять, що її популяризація матиме ефектом зменшення демократії як такої через превалювання позицій більш освічених та заможних громадян. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані в бік пошуку емпіричних аргументів на користь кожної з позицій, а також уніфікації українського досвіду застосування інструментів прямої демократії та їхнього впливу на демократичність політичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Boehmke F., Bowen D. Direct Democracy and Individual Interest Group Membership. *Journal of Politics*, 2010. Vol. 72(3). P. 659–671.
2. Bowler S., Donovan T. Democracy, Institutions and Attitudes about Citizen Influence on Government. *British Journal of Political Science*, 2002. Vol. 32(2). P. 371–390.
3. Childers M., Binder M. Engaged by the Initiative? How the Use of Citizen Initiatives Increases Voter Turnout. *Political Research Quarterly*, 2012. Vol. 65(1). P. 93–103.
4. Dyck J. Initiated Distrust. Direct Democracy and Trust in Government. *American Political Research*, 2009. Vol. 37(4). P. 539–568.
5. Frey B., Stutzer A. Happiness, Economy and Institutions. *The Economic Journal*, 2000. Vol. 110(466), P. 918–938.
6. Geissel B., Newton K. Evaluating democratic innovations. London : Routledge, 2012.
7. Kriesi H. Direct Democratic Choice: The Swiss Experience. Lanham : Lexington Books, 2005.
8. Lijphart A. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review*, 1997. Vol. 91(1). P. 1–14.
9. Magleby D. Direct Legislation. Voting on Ballot Propositions in the United States. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1984.
10. Mendelsohn M., Cutler F. The Effect of Referendums on Democratic Citizens: Information, Politicization, Efficacy and Tolerance. *British Journal of Political Science*, 2000. Vol. 30(4). P. 669–698.
11. Merkel W. Volksentscheide wer ist das Volk? Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, 2010. Vol. 12. S. 11–15.
12. Nagel J. Participation. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1987.
13. Norris P. Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
14. Schlozman D., Yohai I. How Initiatives Don't Always Make Citizens: Ballot Initiatives in the American States, 1978-2004. *Political Behavior*, 2008. Vol. 30(4). P. 469–489.
15. Smith D., Tolbert C. Educated by Initiative: the Effects of Direct Democracy on Citizens and Political Organizations in the American States. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.
16. Tolbert C., Bowen D., Donovan T. Initiative Campaigns Direct Democracy and Voter Mobilization. *American Politics Research*, 2009. Vol. 37(1). P. 155–192.
17. Verba S., Nie N., Kim J. Participation and Political Equality. A Seven Nation Comparison. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.